

ΤΡΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ

Τα τελευταία χρόνια η Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κύπρου απέκτησε τρία ελληνικά χειρόγραφα, τα οποία παρουσιάζονται εδώ για πρώτη φορά. Η έρευνά μου καταδεικνύει ότι το πρώτο ταυτίζεται με χειρόγραφο που περιγράφηκε εν συντομία σε δημοσίευση του έτους 1924 αλλά δεν έχει αναφερθεί ξανά στη βιβλιογραφία, ενώ τα άλλα δύο δεν ταυτίζονται με χειρόγραφα γνωστά από αλλού.

Χφ 1 13ος αι. χαρτί (ανατολικού τύπου) 249/252×175 χιλ. (φ. 36: χαρτί 15ος αι. 248×155 χιλ.) φφ. 105 (-φ. 1· από το φ. 105 σώζεται μόνο η άνω αριστερή γωνία) στ. 28 ακέφαλο - κολοβό

12ος αι. (β' μισό) (δύο φφ. επικολλημένα στην εσωτερική επιφάνεια των αντίστοιχων εξωφύλλων) χαρτί (ανατολικού τύπου) 250×160 χιλ. στ. 28

ΜΗΝΑΙΟΝ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ (από της 9ης· με τα συναξάρια)

Η δομή για κάθε ημέρα είναι η ακόλουθη: στιχηρά, κανών, μεταξύ γ' και δ' ωδής του κανόνα κάθισμα, μετά την ζ' ωδή κοντάκιο με ή χωρίς οίκο και ακολούθως τα συναξάρια, μετά την θ' ωδή σχεδόν πάντοτε εξαποστειλάριο και θεοτοκίο, με ή χωρίς στιχηρά εις τους αίνους. Στη συνέχεια σημειώνονται οι κανόνες και τα συναξάρια, τα οποία είναι συνήθως συντετμημένα· τα τελευταία έχουν όλα εκδοθεί από τον H. Delehayе, *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae*, Βρυξέλλες 1902, σσ. 29-82.

(φφ. 2r-7r) Σεπτ. 9 ([τῶν ἁγίων Θεοπατόρων Ἰωακείμ καὶ Ἄννης]).¹ Κανών (Μηναῖα I, Ρώμη 1888, σσ. 108-114). Συναξάρια: Ἡ σύναξις τῶν δικαίων Ἰωακείμ καὶ Ἄννης, Ἄθλησις τοῦ ἁγίου μάρτυρος Σευηριανοῦ,

---

Επιθυμῶ να εκφράσω θερμές ευχαριστίες προς το προσωπικό της Βιβλιοθήκης και ιδίως τον διευθυντή της κ. Φ. Τσιμπόγλου για την προθυμία τους να παράσχουν κάθε δυνατή βοήθεια στον εντοπισμό, τη συγκέντρωση και τη μελέτη των χειρογράφων. Ευχαριστώ επίσης τους B. Fonkić, D. Harlfinger και A. Τσελίκα για συζητήσεις που είχαμε για επιμέρους θέματα που αφορούν το άρθρο καθώς και την Επιτροπή Ερευνών του Πανεπιστημίου Πατρών (Πρόγραμμα Κ. Καραθεοδωρή) για την κάλυψη ερευνητικών εξόδων. Η συγγραφή του άρθρου πραγματοποιήθηκε στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου στο πλαίσιο υποτροφίας του Ιδρύματος Alexander von Humboldt.

1. Οι λίγες λειτουργικές ενδείξεις που απουσιάζουν από το χφ λόγω φυσικής φθοράς προστίθενται με βάση τα Μηναῖα και το Συναξάριο και δηλώνονται με ορθογώνιες αγκύλες.

Μνήμη τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα ἁγίων πατέρων τῶν συναχθέντων ἐν Ἐφέσῳ.

(φφ. 7r-11v) Σεπτ. 10 (τῶν ἁγίων μαρτύρων Μηνοδώρας, Μητροδώρας καὶ Νυμοδώρας). Κανὼν (Μηναῖα I, σσ. 118-122). Συναξάρια: Ἔθλησις τῶν ἁγίων τοῦ Χριστοῦ μαρτύρων Μηνοδώρας, Μητροδώρας καὶ Νυμοδώρας, Ἔθλησις τοῦ ἁγίου μάρτυρος Βαριφαβᾶ, Μνήμη τῆς τιμίας Πουλχερίας τῆς βασιλίδος, Μνήμη τοῦ ὁσίου καὶ ὁμολογητοῦ Παύλου ἐπισκόπου Νικαίας.

(φφ. 11v-17r) Σεπτ. 11 (τῆς ὁσίας Θεοδώρας). Κανὼν (Μηναῖα I, σσ. 125-132 με ορισμένα διαφορετικὰ τροπάρια). Συναξάρια: Μνήμη τῆς ὁσίας Θεοδώρας τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, Ἔθλησις τῆς ἁγίας Ἰίας, Μνήμη τοῦ ἁγίου Κορνηλίου τοῦ ἑκατοντάρχου (βλ. *SynaxEcclCP*, 13 Σεπτεμβρίου), Ἔθλησις τῶν ἁγίων Διοδώρου καὶ Διδύμου.

(φφ. 17r-20r) Σεπτ. 12 (τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Αὐτονόμου). Κανὼν. Αρχ. Δίπλοκον εὐσεβείας (Ἀκολουθία τῶν ἀνωτύμων, 1738, σσ. λδ'-λς'· γιὰ τὰ θεοτοκία τῶν ὡδῶν δ'-η' βλ. τὸν ἀλφαβητικὸν κανὼνα τῆς Θεοτόκου, γράμματα I, K, N, Π καὶ Φ ἀντιστοίχως, Παρακλητικὴ ἤτοι Ὁκτώηχος ἡ μεγάλη, Ρώμη 1885, σσ. 627-631). Συναξάρια: Ἔθλησις τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Αὐτονόμου ἐπισκόπου Ἰταλίας, Ἔθλησις τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Κουρνούτου ἐπισκόπου Ἰκονίου, Ἔθλησις τοῦ ἁγίου μάρτυρος Θεοδώρου Ἀλεξανδρείας, Ἔθλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων Μακεδονίου, Θεοδούλου, Τατιανοῦ, καὶ τοῦ ὁσίου Δανιὴλ τοῦ ἐν τῷ Θασίῳ.

(φφ. 20r-29v) Σεπτ. 13 (τὰ ἐγκαίνια τῆς ἁγίας Ἀναστάσεως Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ τοῦ ἁγίου μάρτυρος Κορνηλίου). Κανὼν τῶν ἐγκαινίων (Μηναῖα I, σσ. 139-149). Συναξάρια: Ἔθλησις τῶν ἁγίων Μακροβίου, Γορδιανοῦ, Ἡλεί, Ζωτικοῦ, Λουκιανοῦ καὶ Οὐαλλεριανοῦ, Μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Πέτρου τοῦ ἐν τῇ Ἀτρώᾳ, Μνήμη τῶν ἐγκαινίων τῆς ἁγίας Ἀναστάσεως, Μνήμη τῶν ἁγίων Κρονίδου, Λέοντος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ. Κανὼν τοῦ ἁγίου Κορνηλίου (Μηναῖα I, σσ. 139-150· γιὰ τὸ συναξάριον τοῦ ἁγίου βλ. παραπάνω τὸ τμήμα ποὺ ἀφορᾷ τὴν 11ῃ Σεπτεμβρίου).

(φφ. 29v-35v, 37r) Σεπτ. 14 (ἡ Ὑψωσις τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ). Κανὼν ἀκέφαλος (λόγω ἀπώλειας ἐνὸς φύλλου μετὰ τὸ φ. 30) με τοὺς εἰρμούς καὶ διπλὴ ἑνάτη ὡδή. Αρχ. ὡδή γ', εἰρμός: στει]ρευούσης (Μηναῖα I, σσ. 160-164). Συναξάρια: Ἡ τεσσαρεσκαίδεκάτη τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς τὴν τε ὕψωσιν καὶ εὐρεσιν τῶν τιμίων ξύλων ..., Ἔθλησις τοῦ ἁγίου Πάπα, Μνήμη τῆς εὐσεβεστάτης βασιλίδος Πλακίλλης. (φ. 36r) Τρία στιχηρὰ προσόμοια τοῦ τιμίου σταυροῦ: Ὡ τοῦ παραδόξου θαύμα-

τος, τὸ ζωηφόρον φυτόν, Ὡ τοῦ παραδόξου θαύματος, εὔρος καὶ μῆκος σταυροῦ, καὶ Ὡ τοῦ παραδόξου θαύματος, ὡς βότρως πλήρης ζωῆς (Μηναῖα I, σ. 165). Τα στιχηρά αυτά απουσίαζαν από το χφ και συμπληρώθηκαν τον 15ο αι.

(φφ. 37r-42r) Σεπτ. 15 (τοῦ ἁγίου μάρτυρος Νικήτα). Κανών (Μηναῖα I, σσ. 173-177)· λόγω απώλειας ενός φύλλου μετά το φ. 41 λείπουν η ζ', η η' και σχεδόν ολόκληρη η θ' ωδή μέχρι και το θεοτοκίο, Αρχ. εὐλογημέ[ν]η. Συναξάρια: Ἔθλησις τοῦ ἁγίου μάρτυρος Νικήτα, Ἔθλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων Μαξίμου, Θεοδότου καὶ Ἀσκληπιοδότης, Μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματουργοῦ Φιλοθέου, Ἔθλησις τοῦ ἁγίου μάρτυρος Πορφυρίου τοῦ ἀπὸ μίμων.

(φφ. 42r-48v) Σεπτ. 16 (τῆς ἁγίας μεγαλομάρτυρος Εὐφημίας τῆς πανευφήμου). Κανών (Μηναῖα I, σσ. 181-185· για τα θεοτοκία των ωδῶν γ'-ς' βλ. τον αλφαβητικό κανόνα της Θεοτόκου, γράμματα Δ, Θ, Λ και Ν αντιστοίχως, Παρακλητική, σσ. 626-629). Συναξάρια: Ἔθλησις τῆς ἁγίας καὶ καλλινίκου μάρτυρος Εὐφημίας, Ἔθλησις τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Μαρτίνου πάπα Ῥώμης, Ἔθλησις τῆς ἁγίας μάρτυρος Σεβαστιανῆς, Ἔθλησις τῆς ἁγίας μάρτυρος Μελιτηνῆς.

(φ. 48v) Κυριακὴ μετὰ τὴν ὕψωσιν· ἀναγινώσκειται τὸ συνοδικὸν τῆς ς' συνόδου ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ (κολοβὸ λόγω απώλειας ενός φύλλου μετά το φ. 48). Αρχ. Νῦν δὲ Κυριακὴ μετὰ τὴν ὕψωσιν – Τέλ. ἀποβαλοῦσα Σέργιον καὶ Πύρον καὶ Πέτρον καὶ Παῦλον ἐπισ[τ] (βλ. *SynaxEcclCP*, 18 Σεπτεμβρίου).

(φφ. 49r-53v) Σεπτ. 17 ([τῆς ἁγίας μάρτυρος Σοφίας καὶ τῶν τριῶν θυγατέρων αὐτῆς, Πίστewς, Ἐλπίδος καὶ Ἀγάπης]) (ακέφαλο λόγω της προαναφερθείσας απώλειας ενός φύλλου μετά το φ. 48). Κανών (Μηναῖα I, σσ. 189-195). Συναξάρια: Ἔθλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων Πίστewς, Ἐλπίδος καὶ Ἀγάπης τῶν αὐταδέλφων καὶ τῆς μητρὸς αὐτῶν Σοφίας, Ἔθλησις τῆς ἁγίας μάρτυρος Ἀγαθοκλείας, Ἔθλησις τῆς ἁγίας μάρτυρος Λουκίας τῆς χήρας καὶ Γεμλιανοῦ (sic).

(φφ. 53v-58r) Σεπτ. 18 (τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Συμεὼν συγγενοῦς τοῦ Κυρίου). Κανών (Μηναῖα IV, Ῥώμη 1898, σσ. 398-401). Το τέλος της ακροστιχίδας με το ὄνομα του υμνογράφου (ΙΩΣΗΦ) ἔχει καταστραφεί εξαιτίας της παραλλαγῆς των αρχῶν των δύο πρώτων τροπαρίων και του θεοτοκίου της θ' ωδῆς (Αρχ. Πύρινος στῦλος μάκαρ ὠφθης, Διπλῆν Συμεὼν τὴν κλῆσιν, καὶ Καταύγασον φωτί με Παναγία, αντιστοίχως) καθὼς και της αντικατάστασης του θεοτοκίου της η' ωδῆς και του τρίτου τροπαρίου της θ' ωδῆς (Αρχ. Τὸν ἐκ τῆς ἀγνῆς τεχθέντα Λόγον, καὶ Μνή-

μην σου τὴν θείαν ἐορτάζει, αντιστοίχως)· και για τα πέντε τροπάρια βλ. E. Follieri, *Initia hymnorum ecclesiae graecae* I-V.2 [Studi e Testi, 211-215 bis], Βατικανό 1960-1966. Συναξάρια: Ἔθλησις τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Συμεῶν ἀρχιεπισκόπου (sic) Ἱεροσολύμων, Μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Εὐμενίου ἐπισκόπου Γορτύνης, τοῦ θαυματουργοῦ, Ἔθλησις τῆς ἁγίας Ἀρεάδνης ἣτις παρά τισι Μαρία λέγεται (sic).

(φφ. 58v-63v) Σεπτ. 19 (τῆς ἁγίας ὁσιομάρτυρος Σωσάννης). Κανὼν χωρὶς τη β' ὠδῆ (*Analecta Hymnica Graeca* I, εκδ. A. Debiasi Gonzato, Ρώμη 1966, σσ. 269-279). Συναξάρια: Ἔθλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων Σαββατίου, Τροφίμου καὶ Δορυμέδοντος, Ἔθλησις τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Ἰαννουαρίου ἐπισκόπου Βενεβενδοῦ, καὶ Σώσου καὶ Πρόκλου διακόνου καὶ Εὐτυχίου καὶ Ἀκουστίου καὶ Φεύστου (sic) καὶ Δεισιδερίου, Ἔθλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων Πηλέως, Νείλου, Πατερμουθίου, Ἥλια καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς ρν'.

(φφ. 63v-69v) Σεπτ. 20 (τοῦ ἁγίου μάρτυρος Εὐσταθίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ). Κανὼν (*Μηναῖα* I, σσ. 213-217). Συναξάρια: Ἔθλησις τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Εὐσταθίου, Θεοπίστης καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν Θεοπίστου καὶ Ἀγάπης (sic), Μνήμη τῶν ὁσίων πατέρων ἡμῶν καὶ ὁμολογητῶν Ὑπατίου καὶ Ἀνδρέου.

(φφ. 69v-74v) Σεπτ. 21 (τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Κοδράτου). Κανὼν (*Μηναῖα* I, σσ. 221-228). Συναξάρια: Ἔθλησις τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος καὶ ἀποστόλου Κοδράτου (βλ. *SynaxEcclCP*, 22 Σεπτεμβρίου), Ἔθλησις τοῦ ἁγίου μάρτυρος Θεοδώρου τοῦ ἐκ Πέργης τῆς Παμφυλίας, Ἔθλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων Εὐσεβίου, Νεστάβου καὶ Ζήνωνος τῶν αὐταδέλφων καὶ Νέστορος καὶ Βούσιρι.

(φφ. 74v-79r) Σεπτ. 22 (τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Φωκᾶ). Κανὼν (*Μηναῖα* I, σσ. 222-229). Συναξάρια: Ἔθλησις τοῦ ἁγίου μάρτυρος καὶ θαυματουργοῦ Φωκᾶ, Μνήμη τοῦ ἁγίου προφήτου Ἰωνᾶ (βλ. *Synax EcclCP*, 21 Σεπτεμβρίου).

(φφ. 79r-86r) Σεπτ. 23 (ἡ σύλληψις τοῦ Προδρόμου). Κανὼν (*Analecta Hymnica Graeca* I, σσ. 307-316).² Συναξάρια: Ἡ σύλληψις τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ προφήτου προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ, Ἔθλησις τοῦ ἁγίου Εὐσεβίου τοῦ ὁμολογητοῦ, Ἔθλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων Ἀνδρέου, Ἰω-

2. Το χειρόγραφο στο οποίο βασίστηκε η έκδοση (*Mess. gr.* 135) δεν παρέχει το κείμενο του τέταρτου τροπαρίου της δ' ὠδῆς (γράμμα Ε της ακροστιχίδας)· για τον λόγο αυτό κρίνεται σκόπιμο να παρατεθεί εδώ το σχετικό τροπάριο:

(φφ. 81v-82r) Ἐδόθη σήμερον * τὰ εὐαγγέλια * τῶν ἀνθρώπων τῆ φύσει, * τῆς τοῦ Θεοῦ * πρὸς αὐτὴν χρηστότητος, * μνησμένου τοῦ αὐτῆς * καὶ προδρόμου * καὶ προκήρουκος.

άννου, Πέτρου και Ἀντωνίου (sic) τῶν ἐν Ἀφρικῇ τελειωθέντων, Μνήμη τῶν ὁσίων γυναικῶν Ξανθίππης καὶ Πολυξένης τῶν αὐταδέλφων.

(φφ. 86r-91v) Σεπτ. 24 (τῆς ἁγίας πρωτομάρτυρος Θέκλης). Κανὼν (Μηναῖα I, σσ. 240-244· για τα θεοτοκία των ὠδῶν γ' και ε' βλ. τον αλφαβητικό κανόνα της Θεοτόκου, γράμματα Ε και Λ αντιστοίχως, Παρακλητική, σσ. 626, 628, ενώ για το θεοτοκίο της ζ' ὠδῆς βλ. τον αναστάσιμο κανόνα του Ιωάννου του Δαμασκηνοῦ, ὁ.π., σ. 628). Συναξάριο: Ἔθλησις τῆς ἁγίας πρωτομάρτυρος Θέκλης.

(φφ. 91v-97r) Σεπτ. 25 (τῆς ὁσίας Εὐφροσύνης). Κανὼν. Αρχ. Ὑμνοις θεοτερπέσιν (Μηναῖα I, σσ. 248-256). Συναξάριο: Μνήμη ... τοῦ μεγάλου σεισμοῦ καὶ τῆς τοῦ παιδὸς ἐν τῷ ἄερι ἀρπαγῆς, Ἔθλησις τοῦ ἁγίου μάρτυρος Παφνουτίου, Μνήμη τῆς ἁγίας καὶ ἀειμνήστου Εὐφροσύνης.

(φφ. 97v-104r) Σεπτ. 26 (ἡ μετάστασις τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου). Κανὼν. Αρχ. Βασιλείαν τῆν τῶν οὐρανῶν (Μηναῖα I, σσ. 264-273). Συναξάριο: Ἡ μετάστασις τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἀποστόλου τε καὶ εὐαγγελιστοῦ.

(φ. 104rv) Σεπτ. 27 (τῶν ἁγίων μαρτύρων Καλλιστράτου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ) (κολοβό). Δοξαστικόν: Πρὸ τοῦ τιμίου σταυροῦ σου. Τέλ. αὐτοῦ [(Μηναῖα I, σ. 276).

(Σπάρραγμα φ. 105) Σεπτ. 30 ([τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Γρηγορίου τῆς μεγάλης Ἀρμενίας, καὶ Γαϊανῆς καὶ Ριψιμίας καὶ τῶν σὺν αὐταῖς]). Στο recto σώζεται η αρχή και ελάχιστα τμήματα του γ' τροπαρίου (Εἰδωλικὰς κ[ατέλυσας θυσίας) της γ' ὠδῆς του κανόνα των εορταζομένων ἁγίων (Analecta Hymnica Graeca I, σσ. 367-379, ιδ. 369-370). Ακολουθεῖ τροπάριο με την αρχή Τίς γη[γενῶν, και ελάχιστα σωζόμενα γράμματα, το οποίο δεν ταυτίζεται με κανέναν ἀπὸ τους γνωστούς ὕμνους με αὐτὴν την αρχή, καθὼς και ἓνα ἀκόμη τροπάριο με ἀρχικό γράμμα Τ. Στο verso υπάρχουν υπολείμματα κειμένου, τα οποία ἀνήκουν στα τροπάρια γ' και ζ' της δ' ὠδῆς του ἰδίου κανόνα (ὁ.π., σσ. 371-372).³

(παράφυλλα ἐπικολημένα στην εσωτερικὴ ἐπιφάνεια των ἐξωφύλλων)

ΣΠΑΡΑΓΜΑΤΑ ΜΗΝΑΙΟΥ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ

(φ. στο πρόσθιο ἐξώφυλλο) Ιαν. 29 ([ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου

3. Το χφ παρέχει μια σημαντικὴ διαφορετικὴ γραφὴ στο τέλος του γ' τροπαρίου της δ' ὠδῆς: εἰς χοῖρον ἀντὶ του εἰς Χριστόν, που φαίνεται να παραδίδεται ἀπὸ ὅλα τα χφφ στα οποία βασίστηκε η ἔκδοση. Η νέα γραφὴ, η οποία ἀποτελεῖ τη lectio difficilior, ἀναφέρεται σε γνωστὸ ἐπεισόδιο του βίου του αγ. Γρηγορίου (βλ. SynaxEcclCP, 30 Σεπτεμβρίου, σ. 92, 17-20).

ιερομάρτυρος Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου]). Κανών του αγίου από τον Θεοφάνη, ωδή ζ', τροπ. β' (Αρχ. πα]μμάκαρ) - γ' με το θεοτοκίο, ωδή ζ', τροπ. α'-δ' (Τέλ. τρέφοντι τὰ []) (*Μηναῖα* III, Ρώμη 1896, σσ. 414-415).

(φ. στο οπίσθιο εξώφυλλο, ανάποδα) Ιαν. 21 ([*τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*]). Κανών του οσίου από τον Ιωάννη Δαμασκηνό, ωδή δ', τροπ. γ'-δ', ωδή ε', τροπ. α'-γ', ωδή ζ', τροπ. α'-γ' (Τέλ. λιταῖς []) (*Μηναῖα* III, σσ. 319-320 και VI, Ρώμη 1901, σσ. 389-390). Τα θεοτοκία προέρχονται από άλλους κανόνες: για το της δ' ωδής βλ. τον αλφαβητικό κανόνα της Θεοτόκου, γράμμα I, *Παρακλητική*, σ. 627, ενώ για το της ε' ωδής βλ. π.χ. τον σταυροαναστάσιμο κανόνα, ό.π., σ. 373.

Κατάσταση: Καλή. Χαρτί υποκίτρινο, κατά τόπους μαυρισμένο και ρυπαρό από τη χρήση. Το φ. 1 έχει εκπέσει, ενώ το φ. 42 είναι λυτό. Ορατά τα νήματα που χρησιμοποιήθηκαν για τη στερέωση της πρόσθιας πινακίδας στο σώμα του χφ. Η κατάσταση των επικολλημένων παραφύλλων κακή, ιδίως του πρόσθιου, καθώς έχουν σχισθεί τμήματα.

Ήδη το 1922/23 το χφ ήταν ακέφαλο και κολοβό, αφού ο Συκουτρής (βλ. παρακάτω, *Βιβλιογραφία*) αναφέρει ότι «ἀρχίζει ἀπὸ τοὺς αἴνους τῆς 8ης Σεπτεμβρίου καὶ τελειώνει εἰς τῆς 30ῆς Σεπτεμβρίου τὴν μνήμην τοῦ Γρηγορίου Ἱερομάρτυρος φ. 105α». Η αναφορά του στα στιχηρά στους αίνους της 8ης του μηνός οφείλεται στο ότι στην εποχή του σωζόταν ακόμη το φ. 1. Είναι άγνωστο ωστόσο εάν σωζόταν ολόκληρο το σημερινό φ. 105 ή το προηγούμενό του με την ένδειξη του εορταζομένου αγίου.

Τετράδια και αρίθμηση τετραδίων: Η αρίθμηση των τετραδίων, στις περιπτώσεις που αυτή σώζεται ολόκληρη ή μερικώς, απαντά στην άνω δεξιά γωνία του πρώτου recto του τετραδίου· χρησιμοποιείται μαύρη μελάνη, με εξαίρεση τον αριθμό ιβ' (φ. 27r), που είναι ερυθρόγραφος. Κάποτε υπάρχει μικρός σταυρός στο μέσο της άνω ώας (φφ. 49, 73). Προκύπτει ότι το χφ έχει υποστεί απώλεια ολόκληρων των πρώτων επτά τετραδίων (σώζεται η κάτω αριστερή γωνία χωρίς γραφή των οκτώ φύλλων του εβδόμου τετραδίου), ενώ από το όγδοο τετράδιο σώζεται μόνο υπόλειμμα ράχης και το τελευταίο φύλλο (φ. 2). Τα λοιπά τετράδια έχουν ως εξής: 3×8 (26), 1×8-1 (1 απολεσθέν φ. με κείμενο μετά το φ. 30: 33), 1×8-1 (1 απολεσθέν φ. με κείμενο μετά το φ. 41: 34-35, 37-41), 1×8-1 (1 απολεσθέν φ. με κείμενο μετά το φ. 48· εξαιτίας αυτής της απώλειας το φ. 42 είναι λυτό: 48), 7×8 (104).

Το σπάραγμα του φ. 105 δεν αποτελεί, όπως αναφέρθηκε ήδη, συνέχεια του φ. 104. Από τα σωζόμενα τέσσερα νήματα της στάχωσης μετά το τελευταίο πλήρες (εικοστό πρώτο) τετράδιο προκύπτει ότι υπήρχαν τέσσερα ακόμη τετράδια. Το φ. 105 ανήκε στο τρίτο από αυτά, από

το οποίο σώζεται ακόμη η ράχη με κάποια υπολείμματα γραμμάτων καθώς και ελάχιστο άγραφο τμήμα της άνω αριστερής γωνίας ενός ακόμη φύλλου μετά το φ. 105. Συνεπώς, το αρχικό χειρόγραφο είχε οπωσδήποτε 24 γραμμένα τετράδια συν ένα ακόμη είτε με κείμενο είτε σε θέση παραφύλλων.

Το φ. 36, που είναι μικρότερου εύρους, είναι ένα πρόσθετο φύλλο που τοποθετήθηκε στη συγκεκριμένη θέση προκειμένου να συμπεριληφθεί στο χφ κείμενο που έλειπε (βλ. παραπάνω για τα στιχηρά που έχουν γραφεί στο φ. 36r, και παρακάτω για τη στάχωση του χφ). Μέρος του φύλλου χρησιμοποιήθηκε για την ενσωμάτωσή του στο τετράδιο (σώζεται ακανόνιστα κομμένη λωρίδα του μετά το φ. 40).

Η αρίθμηση των φύλλων με μολύβι στο μέσο της άνω ώας τέθηκε από τον Συκουτρή κατά μαρτυρία του. Τα φφ. 2-4 αριθμούνται δύο φορές. Η δεύτερη αρίθμηση, από 1 ως 3, είναι μεταγενέστερη της απώλειας του φ. 1. Η αρίθμηση του φ. 105 τέθηκε από την υποφαινόμενη με μολύβι.

Υλικό: Χαρτί χονδρό ανατολικού τύπου (πλην του φ. 36), κατασκευασμένο αρχικά από τη συγκόλληση δύο φύλλων. Τύπος χάραξης: Leroy 20D1.

Χαρτί ανατολικού τύπου και για τα παράφυλλα τα επικολλημένα στην εσωτερική επιφάνεια των εξωφύλλων.

Γραφή: Παραδοσιακή, όρθια, αρχαιοπρεπής, επιμελημένη, επαρχιακή. Ένας γραφέας, εντόπιος όπως προκύπτει από τη χρήση κάποτε διπλών συμφώνων (π.χ. φ. 45r *ἐκκλύνειν* αντί *ἐκλύειν*, *πολλυτάραχον*). Ο ίδιος διορθώνει το κείμενό του. Μελάνη σκούρα μαύρη. Ερυθρογραφία των πρωτογραμμάτων αλλά και άλλων γραμμάτων, όπως ορισμένων αρχικών λέξεων, για παράδειγμα στους τίτλους, και γραμμάτων σε συντομογραφίες. Σημειώνεται ότι ο Συκουτρήs χρονολόγησε το χφ στον 15ο αι. και παρατήρησε ότι «ὁ κῶδιξ δὲν ἔχει ἀνορθογραφίας», πράγμα ωστόσο που δεν επιβεβαιώνει η προσεκτική ανάγνωση του κειμένου. Εκτός από τις συχνές ανορθογραφίες, δεν σημειώνεται η υπογεγραμμένη. Λίγες συντομογραφίες και συνδυασμοί γραμμάτων. Διαστάσεις γραμμένης επιφάνειας 117×186 χιλ. Μεταγενέστερο χέρι έχει επιφέρει με καστανόχρωμη μελάνη μερικές διάστιχες διορθώσεις στο κείμενο, π.χ. φφ. 77r, 102r.

Στο φ. 36r τα στιχηρά της εορτής της Υψώσεως γράφτηκαν από ένα μη ασκημένο χέρι με καστανόχρωμη μελάνη.

Στα επικολλημένα στις πινακίδες παράφυλλα, γραφή παραδοσιακή, όρθια, επιμελημένη. Μελάνη μαύρη που έχει καταστεί εξίτηλη και ερυθρογραφία.

Σημειώματα και ενθυμήσεις:

Κτητορικά: (φ. 2r) Στην εξωτερική ώα με σύγχρονο μπλε στυλογράφο: *Μινιαῖον χειρόγραφον Σεπτεμβρίου μηνός. Ἄωνύμου Κυρίου.*

(φ. 36v) Με ελαφρώς εξίτηλη καστανόχρωμη μελάνη: τ<οῦτ>ο το βη<β>ληο ενη του π(α)π(ᾱ) τις πλατανηστάσα (βλ. παρακάτω σχετικά με την προέλευση του χειρογράφου).

Άλλα: (φ. 35v) Στην κάτω ώα ένα μη ασκημένο χέρι, σύγχρονο περιπίου του χεριού που γράφει τα στιχηρά στο φ. 36r, σημειώνει: *εἰς τοὺς αἴνους στιχ(η)ρ(ᾱ) προσόμοια. ἤχ(ος) πλ. δ' ὦ τοῦ παραδόξου θαύματος. ζήτ<ε>ι εἰς τὸ τέλ(ος) τ(οῦ) βιβλίου.* Πιθανώς, όταν γράφτηκε το σημείωμα, το φ. 36 ήταν ακόμη λυτό και τοποθετημένο στο τέλος του χφ.

(φ. 36v) Ὑμνος από διάφορα άκομψα χέρια (Άρχ. *Σήμερον προσέρχεται ὁ σταυρὸς τοῦ Κυρίου*), που επαναλαμβάνει το κείμενο το οποίο απαντά πρώτο στο φ. 37r, και επομένως, γράφτηκε μετά την ενσωμάτωση του φ. 36 στη θέση αυτή. Επίσης, από την εποχή της Φραγκοκρατίας: *ακομη ηπε (= εἰπέ ή εἶπε) μου ο καστελανος.*

Δοκιμές κονδυλίου στο φ. 36 και σε διάφορα άλλα σημεία του χφ.

Διακόσμηση: Διακοσμητικές διαχωριστικές λωρίδες με ερυθρόγραφα στοιχεία.

Στάχωση: Βυζαντινού τύπου, κυπριακή, αρκετά κατεστραμμένη. Χονδρές ξύλινες πινακίδες με εξωτερική επένδυση από σκούρο, σχεδόν μαύρο δέρμα, που διατηρείται μόνο στη ράχη (μερικώς αποκολλημένο και με φθορές) και στο οπίσθιο εξώφυλλο (με φθορές στο κάτω τμήμα). Η δερμάτινη κάλυψη του πρόσθιου εξωφύλλου σωζόταν ακόμη την εποχή του Συκουτρή. Η στάχωση φαίνεται ότι επιδιορθώθηκε τον 15ο αι., όταν θα ενσωματώθηκε το φ. 36. Επιπλέον, τα περισσότερα τετράδια ράφτηκαν το καθένα ξεχωριστά κατά μήκος προκειμένου να στερεωθούν τα φύλλα τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις σώζονται και τα νήματα της αρχικής στάχωσης. Οι πινακίδες έχουν εξωτερική λοξοτομή (*chanfreinés à l'extérieur*), η ράχη δεν είναι εντελώς επίπεδη, δεν υπάρχει αυλάκι, ενώ το χαρακτηριστικό ζιγκ-ζαγκ υπάρχει μόνο στην εξωτερική επιφάνεια της οπίσθιας πινακίδας. Τα ελαφρώς «κυματιστά» κεφαλάρια δεν ξεπερνούν το ύψος των τετραδίων στη ράχη, ανεβαίνουν στις πινακίδες (*à cheval*) και, κρίνοντας από το σωζόμενο δέρμα στο κάτω τμήμα της ράχης, δεν είχαν «σκούφια» (δηλ. το δέρμα δεν κάλυπτε το οπίσθιο μέρος των κεφαλαρίων). Τα γυρίσματα είναι ακανόνιστα και μη κομμένα στις γωνίες, ενώ δεν υπάρχουν κεφαλόκαρφα. Λείψανο πόρπης (καρφί στην πρόσθια πινακίδα).

Προέλευση: Το χφ γράφτηκε στην Κύπρο και προφανώς παρέμεινε εκεί.

Το χωριό Πλατανιστάσα που αναφέρεται στο κτητορικό σημείωμα του φ. 36ν βρίσκεται στην επαρχία Λευκωσίας. Είναι το ίδιο χωριό με αυτό που είδε εκεί ο Συκουτρής κατά την παραμονή του στην Κύπρο το 1922/ 23. Κατά τον ίδιο στο χωριό υπήρχε «καὶ ἕτερος πανομοιότυπος κῶδιξ ἀκέφαλος καὶ αὐτὸς μὲ τὰς αὐτὰς διαστάσεις καὶ τὴν στάχωσιν ἀρχίζων ἀπὸ τὴν ἐ΄ Ἀπριλίου» με 173 φύλλα.

Αγορά από τον κ. Γρηγόριο Κυριακίδη· βλ. Πρακτικά της 34ης Συνόδου της Προσωρινής Διοικούσας Επιτροπής του Πανεπιστημίου Κύπρου (14/11/1994).

Βιβλιογραφία: I. Α. Συκουτρής, «Παλαιογραφικά ἐκ Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά* 2 (1924) 149-174, ιδ. σσ. 161-162 (αφ. 7).

Χφ 2 18ος αι. (β' μισό) χαρτί 228×167 χιλ. φφ. III, 199, III' στ. 27.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΥΡΣΟΥΛΑΣ (περ. 1602-1652)

(1) (φφ. 1r-198v) *Σύνοψις τῆς Ἱερᾶς Θεολογίας φιλοπονηθεῖσα εἰς ὠφέλειαν τῶν ὀρθοδόξων φιλομαθῶν παρὰ Νικολάου Κούρσουλα τοῦ Ζακυνθίου, διδασκάλου, φιλοσόφου, καὶ θεολόγου*, βλ. ἐκδ. Σεργίου Χ. Ραφτάνη, 2 τόμοι, Ἐν Ζακύνθῳ 1862 (στην πραγματικότητα 1864),⁴ ἰδίως ὁλόκληρο τον Α' τόμο. (πλην των σσ. 15-26, ὅπου κείμενο του Γεράσιμου Βλάχου): (φ. 1r) *Διάλεξις α'*, (φ. 8r) *Διάλεξις β'*, (φ. 13r) *Διάλεξις γ'*, (φ. 16v) *Διάλεξις γ'* (sic), (φ. 27r) *Διάλεξις δ'*, (φ. 41v) *Διάλεξις ε'*, (φ. 63r) *Διάλεξις ζ'*, (φ. 80r) *Διάλεξις ζ'*, (φ. 115r) *Διάλεξις η'*, (φφ. 142r-150v) *Διάλεξις θ'*· βλ. ἐπίσης τις σσ. 94-128 του Β' τόμου (το σχετικό κεφάλαιο συνεχίζει μέχρι τη σ. 130): (φφ. 184v-198v) *Περὶ τῆς θείας σαρκώσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Διάλεξις α'*. Τέλ. ἐξηγήσεις ἀπείρους (παρ)εισάγουσιν. Το κείμενο των φφ. 150v-184v δεν περιλαμβάνεται στην ἐντυπη ἐκδοση: (φφ. 150v-162r) *Διάλεξις ι'*· *Περὶ μυστηρίων ἐν τῷ κοινῷ, ἦτοι γενικῶς*, (φφ. 162r-184v) *Διάλεξις ιδ'*· *Περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς εὐχαριστίας*. Το κείμενο που παρέχει το χειρόγραφο ταυτίζεται με το περιεχόμενο σε ἀχρονολόγητο χειρόγραφο που ἀνήκε στον Γ. Ι. Ζαβίρα, βλ. του ἰδίου, *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον*, Ἀθῆναι 21972, σ. 495.

(2) (φ. 199rv) *Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου ἐπισκόπου Καισαρίας Κεφ. ιη^{ον}. Περὶ Σιβύλλης τῆς Ἐρυθραίας, ἐν ἀκροστιχίδι τῶν τῆς μαντείας ἐπῶν τὸν Κύριον καὶ τὸ πάθος δηλοῦσης· ἔστι δὲ ἡ ἀκροστιχίς· Ἰησοῦς Χριστὸς*

4. Οφείλω ευχαριστίες στο προσωπικό της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, ὅπου συμβουλευτήκα τόσο τον πρῶτο ὅσο και το σπάνιο, ὅπως ἀποδείχθηκε στην πράξη, ἀντίτυπο του δευτέρου τόμου τῆς ἐκδόσεως, δεμένους σε ἕναν τόμο. Ἀντίθετα πρὸς ὅ,τι σημειώνεται σε βιβλιογραφίες παλαιῶν ἐντύπων, το συγκεκριμένο ἀντίτυπο δεν ἀναγράφει στο ἐξώφυλλο το ἔτος 1864.

Θεοῦ υἱός, σωτήρ, σταυρός· βλ. Ευσεβίου Καισαρείας, *Βασιλέως Κωνσταντίνου λόγος ὃν ἔγραψε τῷ τῶν ἁγίων συλλόγῳ*, εκδ. I. A. Heikel, *Eusebius Werke I. Über das Leben Constantins. Constantins Rede an die heilige Versammlung. Tricennatsrede an Constantin* [CGS], Λιψία 1902, σσ. 152,19-21 (τίτλος) και 179,4-181,5 (κείμενο = κεφ. 18).

Κατάσταση: Φθορές από σχίσμο και υγρασία, ιδίως των αρχικών παραφύλλων και των πρώτων εννέα φύλλων. Ελαφρώς κατεστραμμένη στάχωση. Τα φφ. Ι' και ΙΙ' είναι εν μέρει κομμένα.

Τετράδια και αρίθμηση τετραδίων: 1×4 (III· το φ. Ι αποτελείται από δύο φύλλα κολλημένα μεταξύ τους και πιθανώς ήταν αρχικώς επικολημένο στην εσωτερική επιφάνεια του πρόσθιου εξωφύλλου, όπως συμβαίνει με τα οπίσθια παράφυλλα), 25×8 (199, Ι'), 1×4 (II'-III' συν δύο φφ. κολλημένα μεταξύ τους και επικολημένα στην εσωτερική επιφάνεια του οπίσθιου εξωφύλλου). Δεν υπάρχει αρίθμηση τετραδίων, αλλά στο verso κάθε φύλλου απαντά οριζόντια παραπομπή.

Η αρίθμηση των φύλλων τέθηκε από την υποφαινομένη με μολύβι στην άνω δεξιά γωνία.

Υδατόσημα: Το υδατόσημο παριστάνει λέοντα ορθό εντός διακοσμητικού πλαισίου και το αντίσημό του (countermark) τα γράμματα CSG. Τόσο ο λέων όσο και τα γράμματα απαντούν στο κέντρο των διφύλλων και από δύο φορές σε όλα τα τετράδια και τα παράφυλλα. Ζεύγη υδατοσήμων. Για τα γράμματα πρβ. E. Heawood, *Watermarks mainly of the 17th and 18th Centuries*, Hilversum 1950, αρ. 874 (έτ. 1783) και ιδίως A. Jakovljević, *Catalogue of Byzantine Chant Manuscripts in the Monastic and Episcopal Libraries of Cyprus*, Λευκωσία 1990, πίν. 20 (έτ. 1802· με υδατόσημο άλλο τύπο λέοντα). Για μια αμυδρώς συγγενική παράσταση του λέοντα πρβ. Heawood αρ. 3737 (έτ. 1825).

Γραφή: Ένας γραφέας. Γραφή επιμελημένη, δεξιοκλινή, μικρού μεγέθους, πυκνή. Μελάνη καστανόχρωμη, πιο σκούρα στους τίτλους. Χωρίς ερυθρογραφία. Διαστάσεις γραμμένης επιφάνειας 112×177 χιλ. Υπάρχουν, κυρίως στα πρώτα δύο τρίτα του κειμένου, παρασελίδες διορθώσεις, συμπληρώσεις και σχόλια από τον ίδιο τον γραφέα. Τα σχόλια ξεχωρίζουν από το πολύ μικρό μέγεθος των γραμμάτων και έχουν συχνά καταστεί εξίτηλα. Μελάνη καστανόχρωμη ή ανοιχτού καστανού χρώματος και κάποτε σκουρόχρωμη για τα παρασελίδια. Αξιοσημείωτο το σχόλιο του φ. 163ν στην ανέκδοτη Διάλεξη για το μυστήριο της θείας ευχαριστίας: *σκόπει μὴ πάλιν λατινοφρονῆς Κούρσουλα· αἱ γὰρ μερίδες ἁγιάζονται μὲν, ἀλλ' οὐκ εἰς σῶμα Χριστοῦ μεταβάλλονται*. Για τη θεολογία

του Κούρσουλα γενικά και την επιδίωξή του «να κατανοήσει την καθολική άποψη» σε σειρά θεμάτων, χωρίς όμως να την αποδέχεται, βλ. εν συντομία G. Podskalsky, *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft 1453-1821*, Μόναχο 1988, σσ. 242-244 (ελλ. μτφρ. Αθήνα 2005, σσ. 311-313).

Σημειώματα και ενθυμήσεις:

Κτητορικά: (φ. Iv, το οποίο πιθανώς ήταν αρχικώς επικολλημένο στην εσωτερική επιφάνεια του πρόσθιου εξωφύλλου) Με μαύρη μελάνη: Έκ τῶν τοῦ Στεμπόζη (;).

(φ. 1r) Στην κάτω ὡα σύγχρονο με το κείμενο, με ανοιχτή καστανόχρωμη μελάνη: καὶ τόδε ἐκ τῶν τοῦ Θεοδώρου Χ(ατζη) Δανιήλ.

Άλλα: Στο φ. το οποίο είναι επικολλημένο στην εσωτερική επιφάνεια του οπίσθιου εξωφύλλου υπάρχουν σύντομες σημειώσεις θεολογικού περιεχομένου.

Διακόσμηση: (φ. 1r) Με την ίδια μελάνη που χρησιμοποιήθηκε για το κείμενο έχει σχεδιαστεί επίτιτλο κόσμημα με σταυρό στο κέντρο πάνω σε οριζόντια βάση, η οποία απολήγει σε δύο επικλινείς κεραίες που πλαισιώνουν τον σταυρό. Διακοσμητικό αρχικό Θ της πρώτης λέξης του κειμένου (Θεολογία). Λίγα διακοσμητικά στοιχεία σε άλλα πρωτογράμματα και στο τέλος του κειμένου (φ. 198v).

Στάχωση: «Νεωτερική», δηλ. εξώφυλλα από χαρτόνι, ελάχιστα μεγαλύτερων διαστάσεων από τα τετράδια,⁵ επενδυμένο με σκούρο καστανόχρωμο δέρμα. Το δέρμα της ράχης, ιδίως το άνω μέρος του, έχει μερικώς καταστραφεί. Εξογκώματα στη ράχη και πολύχρωμα κεφαλάρια. Η διακόσμηση, η οποία είναι αρκετά φθαρμένη, είναι η ακόλουθη και στα δύο εξώφυλλα: τύπος III₁,⁶ συνεχόμενες σφραγίδες με φυτόμορφα κοσμήματα στο πλαίσιο, τριγωνικές σφραγίδες με φυτόμορφες παραστάσεις στις γωνίες, κεντρικό ρομβοειδές εγκόλπιο. Το πρόσθιο εγκόλπιο, το ανώτερο τμήμα του οποίου καλύπτεται από χαρτί (βλ. παρακάτω, Προέλευση), έχει διαστάσεις περ. 92×65 χιλ. και φέρει δυσδιάκριτη παράσταση με θέμα την Ανάσταση (ο Χριστός πατά τις πεσμένες θύρες του Άδη). Το οπίσθιο εγκόλπιο έχει διαστάσεις 92×54 χιλ. και φέρει παράσταση με θέμα τη Σταύρωση (ο Εσταυρωμένος με τη Θεοτόκο και τον Ιωάννη εκατέρωθεν κάτω από τις οριζόντιες κεραίες του σταυρού), η οποία διακρίνεται με κάποια δυσκολία. Επιπλέον, στο πρόσθιο εξώφυλλο υπάρχει από

5. Βλ. Α. Πολίτης, *Κατάλογος χειρογράφων του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, επιμέλεια - συμπληρώσεις Π. Σωτηρούδη - Α. Σακελλαρίδου-Σωτηρούδη, Θεσσαλονίκη 1991, ιδ. σ. ιθ'.

6. Ό.π., σσ. ιθ'-ιβ'.

ένας ρόδακας στο κέντρο κάθε πλευράς ανάμεσα στις τριγωνικές σφραγίδες καθώς και τρεις ρόδακες στην ίδια ευθεία κάτω από το εγκόλπιο (και ίσως και πάνω από αυτό)· στο οπίσθιο εξώφυλλο από έναν ρόδακα στις γωνίες του εγκολπίου και από έναν στις στενές πλευρές του εξωφύλλου ανάμεσα στις τριγωνικές σφραγίδες.

Προέλευση: Στο άνω τμήμα του πρόσθιου εξωφύλλου υπάρχει επικολημένο φθαρμένο και ρυπαρό υπόλευκο χαρτί διαστάσεων 105×65 χιλ. με τον αρ. 35 στο κέντρο και σχισμένο χειρόγραφο σημείωμα, πιθανώς σχετικό με την προέλευση του χφ. Το χφ δεν ταυτίζεται με κανένα από τα έως τώρα γνωστά χειρόγραφα της Σύνοψης του Κούρσουλα, για τα οποία βλ. Δέσποινα Σ. Μιχάλαγα, «Η ζωή και το έργο “Νικολάου Κούρσουλα του Ζακυνθίου, διδασκάλου, φιλοσόφου και θεολόγου”», στον τόμο *Άγιοι και εκκλησιαστικές προσωπικότητες στη Ζάκυνθο. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου (Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ζακύνθου 6-9 Νοεμβρίου 1997)*, Αθήναι 1999, σσ. 327-362, ιδ. 338-342 (όπου και πίνακας περιεχομένων του έργου, 354-362)· πρβ. ωστόσο παραπάνω σχετικά με το περιεχόμενο του χφ.

Το χφ δωρήθηκε στο Πανεπιστήμιο Κύπρου στις αρχές της δεκαετίας του 1990 από τον Καθηγητή Νικόλαο Κονομή, μέλος της Προσωρινής Διοικούσας Επιτροπής του Πανεπιστημίου Κύπρου (πληροφορία του ιδίου).

Χφ 3 17ος αι. (1: έτ. 1684, 2-5: τέλη) / έτ. 1820 (6-7) χαρτί 246×180 χιλ. φφ. I-III, 384 στ. 27 (1, 2, 4, 5), 36 (3), 29-31 (6), 44-55 (7)

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΚΟΡΥΔΑΛΛΕΥΣ (περ. 1574-1646)

(1) (φφ. 1ν-276ν) <Θεοφίλου> Κορυδαλλέως, <Εἰς ἅπασαν τὴν Λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνήματα καὶ ζητήματα>· βλ. έκδ. Αλεξάνδρου Καγκελαρίου, Ἐνετίησι 1729 παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ. Η έκδοση δεν περιλαμβάνει το σύντομο κείμενο του φ. 1ν, που τιτλοφορείται Ἔκθεσις συνοπτικὴ τῆς ὅλης λογικῆς πραγματείας έκδοθεῖσα παρὰ τοῦ λογιωτάτου καὶ σοφωτάτου Κορυδαλλέως. Αρχ. Ὅσα ἔνεκά του κινεῖται (τοιαῦτα τὰ τε φύσει ἢ καὶ λόγῳ χρώμενα). – Τέλ. τὸν ὀριστικὸν λόγον ὡς ἐν βραχεῖ λεπτόν.

(2) (φφ. 278r-364r) <Θεοφίλου Κορυδαλλέως>, Ρητορική. Αρχ. Προσίμιον εἰς τὴν ῥητορικὴν τέχνην. Τὴν ἔμφυτον ἐπιθυμίαν καὶ ἔφεσιν. (φ. 364r) Τέλος εἴληφεν ἢ περὶ ῥητορικῆς ἐρμηνεία. Πρόκειται για ανέκδοτο σύγγραμμα περὶ ρητορικής, διαφορετικό από την εκδεδομένη Ἔκθεσιν περὶ ῥητορικῆς του ιδίου, για την οποία βλ. C. Tsourkas, *Les débuts de l'en-*

seignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'œuvre de Théophile Corydalée (1570-1646), Θεσσαλονίκη 1967, σσ. 96, 98-99. Για άλλα χειρόγραφα του έργου βλ. Τ. Α. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή* I, Ἀθήναι 1966, σσ. 173-174 καθώς επίσης Χ. Ι. Παπαϊωάννου, «Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου», *Επετηρίς του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού* 9 (1906) 84 (αρ. 2)· P. Moraux, *Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire. Catalogue des manuscrits grecs (Fonds du Syllogos)*, Ἀγκυρα 1964, σσ. 214-215 (αρ. 92)· Α. Πολίτης με τη συνεργασία Μ. Πολίτη, *Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Ἀρ. 1857-2500* [Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 54], Ἀθήναι 1991, σσ. 164, 378 (αρ. 2132, 2382).

(3) (φ. 364v) Ἐν τῷ περὶ Ζήνωνος βίῳ τοῦ Λαερτίου· βλ. Διογένους Λαερτίου, *Βίοι φιλοσόφων* VII, 77-81, εκδ. M. Marcovich, *Diogenes Laertii Vitae philosophorum*, Στουτγάρδη - Λιψία 2001, I, σσ. 491,1-493,3.

(4) (φφ. 365r-373v) Ἀφθονίου, Προγυμνάσματα). Αρχ. Γνώμη προτρεπτική. Βλ. εκδ. H. Rabe, *Aphthonii Progymnasmata* [Rhetores Graeci, 10], Λιψία 1926, σ. 8,11 έως το τέλος των Προγυμνασμάτων (με παράλειψη των θεωρητικών τμημάτων).

(5) (φφ. 373v-375v) Συριανός και σχεδιαγράμματα.

(α) (φφ. 373v-374r) Ὡς σύνοψις τῶν ἀντιθετικῶν ἐκ τοῦ Συριανοῦ. Αρχ. Μετὰ τὴν ἀντίληψιν, ἀκολούθως ἐπὶ τὰς ἀντιθετικὰς μετιέναι στάσεις. Το κείμενο αποτελεί σύνοψη των στάσεων IV-VII από τα Σχόλια εἰς τὰ μέχρι στοχασμοῦ τῆς Ἐρμογένους Τέχνης καὶ εἰς τὰς ἰδ' στάσεις· βλ. εκδ. H. Rabe, *Syriani in Hermogenem Commentaria II. Commentarium in librum* Περὶ στάσεων, Λιψία 1893, σσ. 138,5-149,8 (= σσ. 289,42-292,44 της Αλδίνας για την οποία βλ. παρακάτω δ').

Ἐπονται τρία εποπτικά σχεδιαγράμματα, προφανῶς ἐν εἶδει σημειώσεων για διδακτική χρήση, ἀπὸ τα οποία τα β'-γ' περὶ σχημάτων (De figuris):

(β) (φ. 374v) Αρχ. Καλλωπίζουσι δὲ τὸ πανηγυρικὸν εἶδος τοῦ λόγου τῶν σχημάτων.

(γ) (φ. 375r) Αρχ. Προσηκοῦσι (sic) δὲ τῶν σχημάτων τῷ μὲν προοιμίῳ.

(δ) (φ. 375v) Αρχ. Τῶν συμβουλευτικῶν ζητημάτων αἱ ὑποθέσεις εἰσὶν αἶδε, ὡς ὁ Συριανὸς διδάσκει· 293 (sic). Εποπτική παρουσίαση του κειμένου των σσ. 292,46-293,27 της έκδοσης ἀπὸ τον Ἄλδο Μανούτιο του *Rhetores* (Graeci) II, Βενετία 1509· βλ. ἐπίσης τὴν εκδ. C. Walz, *Rhetores Graeci* IV. *Syriani Sopatri et Marcellini Scholia ad Hermogenis Status*, Στουτγάρδη 1833, σσ. 701,2-702,21.

(6) (φφ. 376v-377v) (Νικολάου Λογάδου), Γραμματικό κείμενο. Αρχ. *Τῶν ὀνομάτων ἐγκλίνονται*. Ανέκδοτο. Για την απόδοση βλ. το σημείωμα στο φ. 377v. Πρβ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή II*, Αθήνα 1971, σσ. 124-125 για τα εκδεδομένα και ανέκδοτα έργα του Λογάδου (1779-1835).

(7) (φφ. 378r-383r) *Ἐγχειρίδιον περὶ συντάξεως ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ ἐν Κυδωνίαις Διδασκάλου*. Αρχ. Ἐκαστον τῶν περὶ ἡμᾶς σωματῶν προβάλλει ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς πάντα ἢ εἰς τινὰ τῶν ἡμετέρων πέντε αἰσθητηρίων. Ανέκδοτο. Το κείμενο απαντά και στον λανθάνοντα κώδ. 4, φ. 52r κ.ε. (17ου αι.) τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου Λευκωσίας· βλ. *Νέος Ἑλληνομνήμων* 11 (1914) 167 (ο κώδικας κατά πάσα πιθανότητα κάηκε μαζί με τα υπόλοιπα χειρόγραφα τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου στην πυρκαγιά του 1923).

(φ. Ir) Σημειώσεις λογικής.

Άγραφα φφ.: Iv-1r, 219v, 227v-228v, 277, 376r, 378v, 382, 383v-384v.

Κατάσταση: Καλή. Οι ώες (ιδίως η άνω και η κάτω) έχουν κοπέι ελαφρώς κατά τη στάχωση, όπως αποδεικνύει η αποκοπή τμήματος γραμμάτων κάποιων σχολίων καθώς και τμημάτων ή και ολόκληρης της αρίθμησης των τετραδίων. Τα εξώφυλλα καθώς και τα περισσότερα τετράδια είναι λυτά.

Τετράδια και αρίθμηση τετραδίων: (1) 1×2 (I-II), III, 11×8 (88), 1×8-1 (ένα κομμένο άγραφο φ. μετά το φ. 93: 95), 21×8 (263), 1×6 (269), 1×8-1 (χωρίς το τελευταίο, άγραφο φύλλο του τετραδίου: 276). Αρίθμηση τετραδίων με αραβικούς αριθμούς στο μέσο της κάτω ώας στο τέλος κάθε τετραδίου· ενίοτε οι αριθμοί αποκόπηκαν κατά τη στάχωση ολικώς ή μερικώς. Οριζόντιες παραπομπές στο verso κάθε φύλλου. (2-7) 13×8 (380), 1×4 (384). Χωρίς αρίθμηση τετραδίων. Τα κείμενα 2-5 φέρουν στην άνω εξωτερική γωνία τους πρωτότυπη συνεχόμενη αρίθμηση σελίδων με αραβικούς αριθμούς από 1 έως 300 με παράλειψη χωρίς χάσμα στο κείμενο των σσ. 21, 178, 180-199, 220-299. Στο 2 υπάρχουν οριζόντιες παραπομπές στο verso των δύο πρώτων γραμμένων φύλλων του (278v, 279v) και στο τέλος κάθε τετραδίου· επίσης στο 4, φ. 372v, καθώς και στα 6-7 σε κάθε σχεδόν σελίδα κειμένου. Στο 7 τα φφ. 379v-381v είναι αριθμημένα με αραβικούς αριθμούς στην άνω εξωτερική γωνία σχεδόν ανά σελίδα από 2 έως 6 (πλην της πέμπτης)· το φ. 378r ως «σελίδα τίτλου» δεν αριθμείται, το φ. 378v είναι άγραφο, ενώ η πρώτη σελίδα είναι το φ. 379r. Μετά το άγραφο φ. 382, στο μέσο της άνω ώας του φ. 383r αναγράφεται: «ή συνέχεια» και στη δεξιά γωνία: «φύλλα 8» (δηλ. τα φφ. 376-383).

Το χφ αποτελείται από τρία ευδιάκριτα τμήματα, που περιλαμβάνουν τα φφ. 1-276, 277-380 και 381-384 αντιστοίχως. Το κείμενο 3 προστέθηκε προς κάλυψη του αρχικώς άγραφου φ. 364v. Τα φφ. 376-380 είχαν αρχικώς αφεθεί άγραφα και χρησιμοποιήθηκαν τον 19ο αι. για την αντιγραφή κειμένων γραμματικής, ενώ τότε προστέθηκαν και τα υπόλοιπα τέσσερα φφ. προκειμένου να ολοκληρωθεί το κείμενο 7.

Η αρίθμηση των φύλλων με μολύβι στην άνω δεξιά γωνία τέθηκε από την υποφαινομένη.

Υδατόσημα: Για τα υδατόσημα του χφ βλ. C. M. Briquet, «Papiers et filigranes des Archives de Gênes 1154 à 1700», στον τόμο του ιδίου, *Opuscula*, Hilversum 1955, σσ. 171-220, ιδ. πίν. LI-LII. Συγκεκριμένα, στα φφ. 1-103, 120-127, 277-348, 357-364 εναλλάσσονται στη γωνία κάθε δίφυλλου το γράμμα B, σχεδόν ίδιο με αρ. 443 (έτ. 1691-1706), και το γράμμα F σε δύο παραλλαγές, από τις οποίες η μία σχεδόν ίδια με αρ. 442 (έτ. 1663-1666), ενώ για την άλλη πρβ. αρ. 438 (έτ. 1650-1653) και 441 (έτ. 1659-1663). Στα υπόλοιπα φύλλα ως το φ. 380 (πλην των φφ. 192-199, 248-255, 270-276 που παρουσιάζουν μικτή σύνθεση) εναλλάσσονται ομοίως στη γωνία κάθε δίφυλλου τα γράμματα AG και F· πρβ. αρ. 438 (έτ. 1650-1653 γράμματα F και AQ: «filigrane double posé aux 2 angles de la feuille»). Η ιδιαιτερότητα των υδατοσήμων στη γωνία του φύλλου εμφανίζεται στο γενοβέζικο χαρτί σε όλη τη διάρκεια του 17ου αι· βλ. Briquet, ό.π., σσ. 181, 201. Στα φφ. 381/384 και στο φ. III το υδατόσημο εικονίζει τρεις ημισελήνους παρόμοιες με αρ. 1008 (έτ. 1799) στο A. Velkov - S. Andreev, *Filigranes dans les documents ottomans I. Trois croisants*, Σόφια 1983.

Γραφή: Πέντε γραφείς, από ένας για τα κείμενα 1, 2, 3, 4-5, και 6-7.

(1) Επιμελημένη, δεξιοκλινής γραφή. Διαστάσεις γραμμένης επιφάνειας 168×110 χιλ. Μελάνη μαύρη και καστανόμαυρη. Ερυθρογραφία των πρωτογραμμάτων, τίτλων, ορισμένων χωρίων, παρασελίδων και διακοσμητικών στοιχείων.

(2) Επιμελημένη, δεξιοκλινής γραφή, ιδιαιτέρως ευανάγνωστη στην αρχή, ενώ από το τέλος του φ. 348r κ.ε. γίνεται πιο μικρή και πυκνή. Ο γραφέας αριθμεί το κείμενο ανά 5 στίχους στην εσωτερική ώα. Διαστάσεις γραμμένης επιφάνειας 168×110 χιλ. (φ. 360 κ.ε.: 168×116 χιλ.). Μελάνη καστανόμαυρη. Ερυθρογραφία των πρωτογραμμάτων και τίτλων.

Στα 1 και 2 υπάρχουν παρασελίδες διορθώσεις των αντίστοιχων γραφών. Στο 1 απαντούν και παρασελίδια σχόλια από δύο σύγχρονα του γραφέα χέρια, από τα οποία το ένα γράφει λιγοστά σύντομα σχόλια, ενώ

το άλλο σχόλια συχνά μακροσκελή με μικρού μεγέθους, πυκνή και γρήγορη γραφή. Τα τελευταία συνεχίζουν και στο κείμενο 2 καθώς και στο φ. 375r^v (βλ. και αμέσως παρακάτω).

(3) Ο γραφέας είναι ο ίδιος με τον σχολιαστή των 1-2. Γραφή δεξιοκλινής, γρήγορη, με λίγες συντομογραφίες και αρκετές επιθήσεις γραμμάτων, καλλιγραφικά πρωτογράμματα. Διαστάσεις γραμμένης επιφάνειας 235×135 χιλ. Μελάνη μαύρη.

(4-5) Μικρού μεγέθους δεξιοκλινής γραφή, επιμελημένη, λίγα πρωτογράμματα. Στο 4 τίτλοι παραγράφων στην εξωτερική ώα. Το μέγεθος της γραφής μικραίνει περαιτέρω στο 5, ενώ ο τίτλος του ξεχωρίζει με τη χρήση έντονης μελάνης. Διαστάσεις γραμμένης επιφάνειας 168×118 χιλ. Μελάνη καστανόχρωμη.

(6-7) Γραφέας είναι ο Ιωάννης Βασιλείου Βυζάντιος (βλ. παρακάτω για τα σχετικά σημειώματα), ο οποίος γράφει γρήγορα με δεξιοκλινή γραφή και επιφέροντας στην πορεία ορισμένες διορθώσεις. Η γραφή του στο πρώτο κείμενο είναι σχετικά αραιή, γίνεται όμως πολύ πυκνή και με μικρό μέγεθος στο δεύτερο. Διαστάσεις γραμμένης επιφάνειας στο 6 200×140/165 χιλ. και στο 7 210×150 χιλ. Μελάνη καστανόχρωμη.

Σημειώματα:

Βιβλιογραφικά: (φ. 276v) Μετά το τέλος του κειμένου: τέλος. ,αχπδ^ω (= 1684) μηνι μαΐω κγ^η. εν(δικτιών)ος ζ^(ης).

(φ. 377v) Μετά το τέλος του κειμένου: Άντεγράφη δὲ [τῶ ,αωκ': ἦτοι, 1820] παρ' ἐμοῦ Ἰω(άννου) Βασιλείου τοῦ Βυζαντίου ἀντιγραφῆως τῆς Κιβωτοῦ εἰς τὰ τότε ὑπάρχοντος τῶ ,αωκ': ἦτοι, 1820 φευρουαρίου 20. Ο ίδιος γραφέας αντιγράφει αμέσως προηγουμένως την υπογραφή που υπήρχε στο πρότυπό του: ταῦτά σοι φίλε πως γέγραπται ἐπὶ πίστεως διὰ τὸ προχειρότατον ἐν ἔτει ,αωια' (= 1811) Νοεμβρ(ίου) ιδ' παρ' ἐμοῦ Νικολάου Λογάδου.

(φ. 378r) Κάτω από τον τίτλο του κειμένου: Άντεγράφη παρ' ἐμοῦ Ἰω(άννου) Βασιλείου τοῦ Βυζαντίου τοῦ καὶ ἀντιγραφῆως τῆς Κιβωτοῦ τῶ 1820 σωτ(ηρίω) ἔτει. Ο γραφέας πιθανότατα ταυτίζεται με τον Ιωάννη Βυζάντιο, γνωστό ως μαθητή και από 7 Αυγούστου 1807 βιβλιοφύλακα της Πατριαρχικής Ακαδημίας, για τον οποίο βλ. Γριτσόπουλος, Πατριαρχική Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή II, σ. 94. Για την Κιβωτὸ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, το λεξικό που συντάχθηκε στην Πατριαρχική Ακαδημία και του οποίου κυκλοφορήθηκε ο πρώτος τόμος (με τεύχος του δεύτερου, Α – ἐκφροντίζω) στην Κωνσταντινούπολη το 1819, βλ. ό.π., σσ. 139-141, 158 και σημ. 4.

Κτητορικά: (φ. Ir) Ἐκ τῶν τοῦ Ἰω(άννου) κ(αι) Ν. Καβαδία.

(φ. 2r) Στην άνω ώα, σβησμένο με μαύρη μελάνη: *ἐκ τῶν τοῦ κωνσταντίνου τζουκῆ βιβλίων.*

Άλλα: (φ. 1r) Δοκιμές κονδυλίου.

Ενθυμήσεις: (φ. 90v) Στην εξωτερική ώα από χέρι αναγνώστη: *ὡς ἐδῶ, ,αψί' (= 1710) φευρουαρίου κδ'.*

Διακόσμηση: Λίγα διακοσμητικά στοιχεία στα 1 και 2, κυρίως στα πρωτογράμματα και στο σχεδιάγραμμα του φ. 67r· διακοσμητική ερυθρόγραφη ταινία στην αρχή του 2.

Στάχωση: «Νεωτερική» από χαρτόνι επενδυμένο με δέρμα, αρκετά κατεστραμμένη. Σώζεται αποκολλημένο μόνο το πρόσθιο εξώφυλλο καθώς και δερμάτινο υπόλειμμα στη ράχη. Τύπος διακόσμησης III°.⁷ Στο κέντρο του εξωφύλλου υπάρχει ρομβοειδές εγκόλπιο διαστάσεων 77×45 χιλ. με φυτόμορφο διάκοσμο, το οποίο περικλείει ωοειδή σφραγίδα διαστάσεων 22×16 χιλ. επίσης με φυτόμορφο διάκοσμο. Πρέπει να υπήρχαν εξογκώματα στη ράχη. Το οπίσθιο εξώφυλλο, το οποίο αποτελείται από χαρτόνι καλυμμένο με χαρτί, είναι νεότερο, πιθανώς του 19ου αι.

Προέλευση: Τα σημειώματα των δύο τελευταίων τμημάτων του χειρογράφου καθιστούν πιθανό ότι αυτό σχετίζεται με τους κύκλους της Πατριαρχικής Ακαδημίας στην Κωνσταντινούπολη, στην οποία άλλωστε τα έργα του Κορυδαλλέως, που είχε διατελέσει δύο φορές σχολάρχης της, διδάσκονταν, όπως και αλλού, για δύο περίπου αιώνες· βλ. Μ. Γεδεών, «Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 3 (1882-1883) 508. Επιπλέον, φαίνεται ότι πρόκειται για ένα από τα αρχαιότερα σωζόμενα χειρόγραφα με έργα του Κορυδαλλέως· πρβ. την εισαγωγή του C. Tsourkas στο A. Papadopoulos – C. Tsourkas – C. Noica, *Théophile Corydalée, Introduction à la Logique* [Théophile Corydalée, *Oeuvres philosophiques*, 1], Βουκουρέστι 1970, σ. xxviii, όπου σημειώνεται ότι δεν σώζεται αυτόγραφο του φιλοσόφου και αναφέρονται τα τρία αρχαιότερα χειρόγραφα, από τα οποία το πιο πρόσφατο είναι του 1682. Το Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου αγόρασε το παρόν χειρόγραφο από τον οίκο A. M. Hakker & W. Kos Philological Publisher (18.11.1999).

7. Α. Πολίτης, ό.π. (σημ. 6).

^ο ^α ^φ ^ε ^λ ^π ^ρ ^ο ^τ ^κ ^η ^ν · τῆς σοφίας
 ἀρίστη καὶ ἀγλαὴ τέχνη λιγύρω,
^ω ^ε ^χ ^ε · σου ἐπρωτοπαίου χεῖρα!

Ἦν ἄς ὑπερλοσάμους σου χεῖρα καὶ τῆς ἀ-
 φράτου σοφίας τῆν ἔλλαμψιν· δώ-
 ρισά μοι δέσποτα· τὰς εὐπρε-
 πείας καὶ εὐχλαμείας σου μαρτυράς·
 ὅπως ἀρυσμύσσω τὰ τῆς σοφίας
 βλαστίαν αὐτά·

Ἡ προσαγορία σου σαφῶς· τῆς πολι-
 τείας θεόφρονος κέχουσα· πᾶν
 σαργὰρ διάγκασα· σὺ τῆν ζωνῆν ἡ-
 τῆς σοφίας ἔρωτι· ἐν δόξισ σοφία·
 σοφία δὲ ἀμείψασα χαρίτι·

σου ὁ πᾶν μεμακάριστος καρπὸς·
 τῆς ὑπερθείου τριάδος προσότατι·
 ἐγκαλωπιζόμενος· ὡθητικῶς
 ὑπερέχειν κοῦ ἐλαμψί· πᾶν σοφεί-
 σοφία· σοφίασ θείας ἐπὶ γυμνεί·

Ἦλιν τῆν μορφὴν καὶ προσλαβῶν·
 ὅτι μορφῆ θῆ πρίγκυπτος ἁγίου
 ὅτι ἀρεκίμ· ἐν σῆν γὰρ ἰθίο
 πρεπῶσ σαγκῶσασ ἄγν· ὅθι ἐμθῆσι
 πιασίσε πᾶν τεσδοξάζομεν·

^ω ^ε · ὁ μόνος εἰδός·

Ἦωρ ἄς ἡπακῶσασαι χεῖρα καλῶν
 τος πρὸς ἀθάνατον· καὶ ἀπαθῆν
 ζωνῆν ἀκλόου θῆσασ· στεφασ· φῶροι

ἢ θρασυμοῦ ἀνεργῶς πρὸς τοῦ μετ' αἰσιχθῆναι... ἢ πρὸς κατὰ συνέθειαν
ἐν αὐτοῖς λαοῦ ἰσχυρῶς ἐξουσίαν... ἢ πρὸς ἀσθένειαν ἢ ἰσχύοντι
ἀλλὰ δι' ἃς ἀλλόθεν ἴσως μετ' ἀληθῶς σφοδρῶς ἔστι ἢ ἐξ αἰσχύνης ἴσως
ἴσως δὲ ὥρα ἢ δα' τοῦ ἀναιδέως ἀσχηρῆμαθα:-

Ἐξίσαι δα' ἰοικεῖσι ἀσχηρῆμαθα ἀναιδέως ἰσχύοντι ἀνεργῶς πρὸς
ἰσχυροῦ ἴσως θρῆξ γραφῆς ἰσχύοντι δὲ ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθένειαν ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι

Ἐξίσαι δα' ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι

Ἐξίσαι δα' ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι
ἢ δὲ ἀσθενῶς ἀσθενῶς ἰσχύοντι ἀσθενῶς ἰσχύοντι

Πίν. 2: Χφ 2, φ. 49r.

21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

ἀπαύτητος πρὸς τὰ ὑδραγωγία τῶν
 ἀεροδουλιῶν: κ

Τὸν δὲ βόρην τῶν ἀεροδουλιῶν ἀποδοῦναι ἀναγκαῖον ἔστι καὶ τὰς ἄλλας
 τὰς ὑδραγωγίας πρὸς τὴν ἀεροδουλίαν. οὗτος οὖν δὲ ἀπὸ τῶν ἰσχυρῶν
 τῶν ὑδραγωγῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν ὑδραγωγῶν ἀποδοῦναι τὴν ἀεροδουλίαν
 ἔστι δὲ τῶν ὑδραγωγῶν τῶν ἀεροδουλιῶν. καὶ τὸν τῶν ὑδραγωγῶν τῶν
 ἀεροδουλιῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν ὑδραγωγῶν ἀποδοῦναι τὴν ἀεροδουλίαν.

Πίν. 3: Χφ 3, φ. 41r.

προοίμιον ἑς τὴν ῥητορικὴν λέξιον.
Ἐπὶ ἐμφυτον ἐπιθυμίαν κὶ ἐφροσιν, ἀς περὶ τοὺς λόγους χεῖρα μαθη-
 ματα φύσῃ ἔχουσιν ἀνοί. (ἐν αἰσίοις γὰρ καθέστηκε τὸ τοῦ ἀνοί-
 κίου σὺν δαιμονίασιν ἔλεγχος) ἀκαμψύως ὠνοποσίμυλος ὁ φῖφ.
 5 ὡς τὸ αὐτὸ μάλ᾽ ἐὰν φυσικὰ οὕτω κατὰ λέξιν διέλθῃσι. πάντων ἀνοί-
 τοῦ ἔδωκεν φύσιν ὁρμήσιν. Ἰοιμαρῶν γὰρ ἐμφυτος τοῖς ἀνοί, ἢ ἐφῖ-
 αἴτη ἢ ὁρμῆσι, ἐμφυσι οὐκ ἐδωρήθη τοῖσιν τὸ ἔδωκεν φύσιν ἵνα ἄλλ᾽
 μαθημάτων ἢ τὰς ἐπισημασ, ἀλλὰ δυνάμεισιν ἀφῖστος δὲ δῶ,
 δι᾽ ἧς ἑστὶ τὸ μαθημάτων ἢ ὠδσημέν ἀποκλιπὸν ἐρχεται ἐ-
 10 κασος τοῦ ἀνοί, ἢ τῆς νοῦς κἀρχήσιν. οὐδ᾽ ἔχον δεῖ τοῦτ, κἀνοίσιν ἄ-
 ρχοῖς τῶν παρὰ τοῦ θεοῦ χρηρηγηθῶσιν ἡμῶν διαρρηκίματ. ὡς περ
 γὰρ τῆ φύσιν δυνάμεισιν οὐκικὴν τὸ τῶν παρὰ τοῦ θεοῦ ἔχον ὅτιν,
 δι᾽ ἧς ἀφ᾽ αὐτοῦ τὰ ὑποκείμενα σκάνονται, οὕτω ἢ τοῖς ἀνοί οὐκ
 ἐχρησάτο ἐμφυτονίνα μαθησιν, ἢ γῶσιν τῶν ὄντων, ἀλλ᾽ ἐχρησάτο
 15 καὶ δυνάμειν, ὡς περ ἔρηται. τοῦτο χάριν ἢ ὁ φῖφ. ἐν τῷ αὐτῷ κατὰ τοῦ αὐ-
 τοῦ βιβλίου τῶν ἠθικῶν νικωμαρῶν ἀποφαινέται λέγων. ὡς περ ἐν τῷ μαθ-
 20 ὅτις φασίν τῶν γῶσιν χρηρησῖ, ἢ κοσμησῖ τὸ τῶν, οὕτω νοῦς ἐν τῷ φῖφ.
 25 νικωμάτῶν νοητικῶν δίδωσι, καὶ ἐραῖσιν αἰσίν, ὑπερ πάντων δυνάμειν.
 ὡς περ ἰοίνω τὸ τῶν διὰ τῆς ὀπτικῆς δυνάμεισιν ἢ ἐκ φύσιν διδωμένῃ,
 30 αὐτῷ, ἀφ᾽ αὐτοῦ μελετήσιν πάντα τὰ τῆ ὀφῖ ὑποκείμενα σκάνονται, οὕ-
 τῃ ἢ τῷ διὰ τοῦ νοῦς ἀρχεται ἢ δὲ διδασκαλίας, καὶ ὠδσημῆς ἑστὶ γῶσιν πάν-
 των τῶν πραγμάτων. ἐν τοῦτο ὁρμησίμυλος ἢ ὁ φῖφ. ἐν τῷ αὐτῷ κατὰ τοῦ αὐ-
 τοῦ ἠθικῶν φησὶ. φύσιν ἴσφορῆς μὲν οὐδῆς. πρὸς τὰς ἄλλαισ δὲ διαφοραῖσ τῶν
 35 αἰσθησιν κατὰ τὰ τῶν αἰσθησιν καὶ τοῦ νοῦ, ὑπερ τῶν ἄλλῃ, ὅτι ἡμῶν
 αἰσθησιν γὰρ οὕτως λαμβάνει τὸν γῶσιν τῶν τῶν ὑποκείμενων, διὰ τὸ ὅτι
 ἴσφορον αἰσθησιν ἢ μόνον. κινεῖται γὰρ αἰσθησιν ἢ αἰσθησιν ὑπό τοῦ

